

'S-HERTOGENBOSCH

BANK VAN LENING

Een archeologische inventarisatie

BAAC rapport 06.113

januari 2007

'S-HERTOGENBOSCH

BANK VAN LENING

Een archeologische inventarisatie

BAAC rapport 06.113

januari 2007

Status
Definitief

Auteur(s)
drs. K. Spijker

Colofon

ISBN:	90-5985-659-6
Redactie:	drs. R.J.M. van Genabeek
Tekst:	drs. K. Spijker
Veldwerk:	drs. K. Spijker P. Hazen drs. A. Koster (BAM) G. Peters (BAM) H. Sauter (BAM) A. Andrean (BAM)
Tekeningen:	drs. F. Schippers (BAM) drs. K. Spijker
Copyright:	BAAC bv, 's-Hertogenbosch/BAM Gemeente 's-Hertogenbosch BAM Gemeente 's-Hertogenbosch
Opdrachtgever:	BAM Gemeente 's-Hertogenbosch

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BAM Gemeente 's-Hertogenbosch en/of BAAC bv te 's-Hertogenbosch.

BAAC bv

onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie

Graaf van Solmsweg 103
5222 BS 's-Hertogenbosch
Tel.: (073) 61 36 219
Fax: (073) 61 49 877
E-mail: denbosch@baac.nl

Postbus 2015
7420 AA Deventer
Tel.: (0570) 67 00 55
Fax: (0570) 618 430
E-mail: deventer@baac.nl

Inhoud

1. Inleiding	3
1.1 Beschrijving van het terrein	5
2. Vraagstellingen	8
3. Werkwijze	9
4. Resultaten	11
5. Vondsten	13
5.1 Omrandingen van ovenmonden	13
5.2 Voorzetplaten	15
5.3 Stoppen	17
5.4 Bodemplaten	18
5.5 Smeltkroezen	19
6. Analyse	20
7. Conclusie	21
8. Literatuur	22

1 Inleiding

In opdracht van de afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten (BAM) van de gemeente 's-Hertogenbosch heeft BAAC op 26 en 27 april 2006 een kort onderzoek uitgevoerd in de kelders van de voormalige Bank van Lening aan de Schilderstraat nr. 33. Op 14 en 21 september hebben medewerkers en vrijwilligers van de BAM werkput 1 verder afgewerkt.

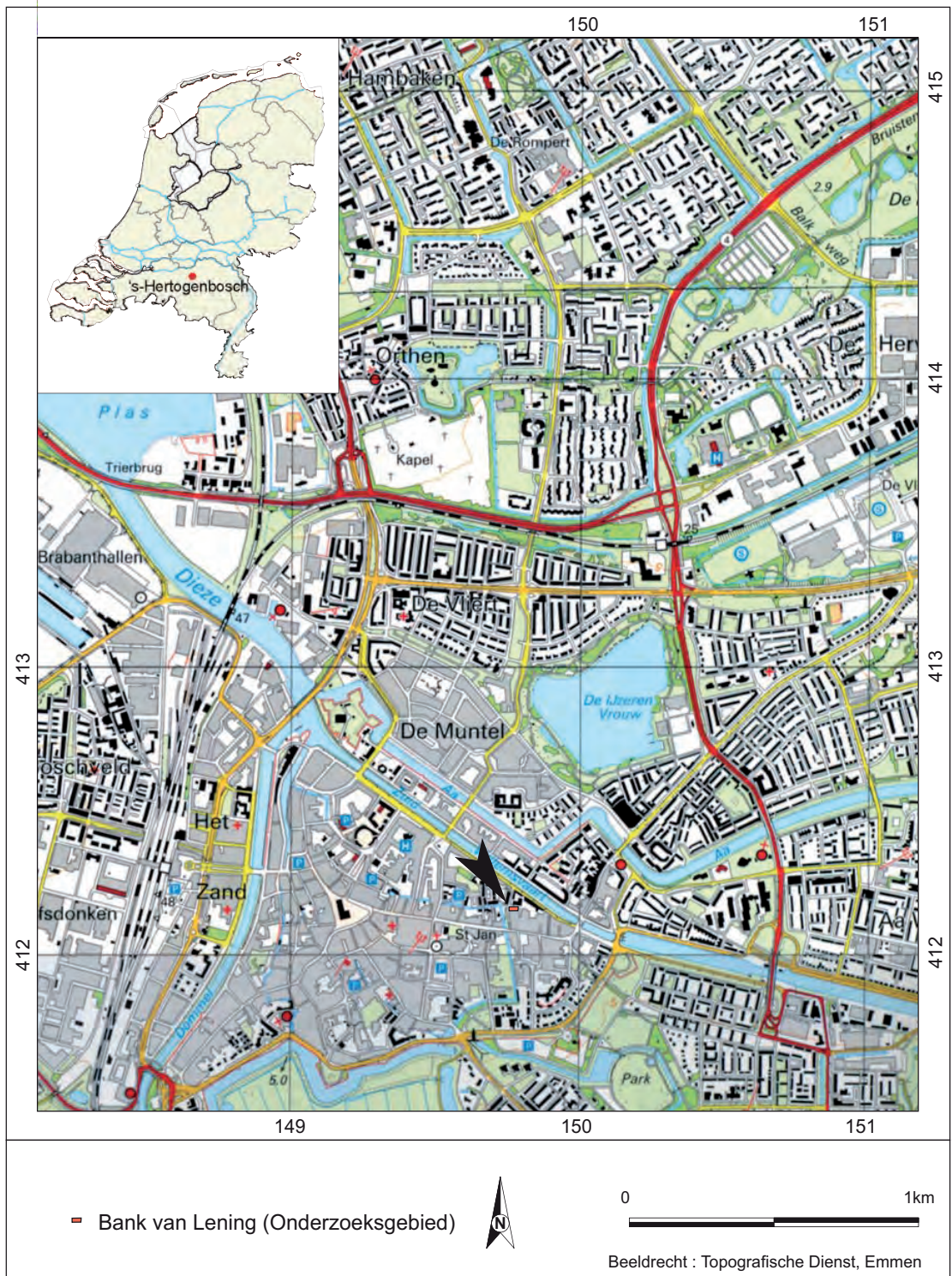
Het pand zal binnenkort een grote verbouwing en restauratie ondergaan, waarna het de functie van dansschool van de Muzerije zal krijgen. Hiervoor zal het pand van binnen deels gesloopt worden en vervolgens een nieuwe indeling krijgen met drie zalen en een nieuw dak. De kelders krijgen een facilitaire functie.¹ Bij de verbouwing zal het vloerniveau in de kelder met ca. 30 tot 80cm verlaagd worden tot 5.57+ NAP². Om de aard van het bodemarchief in kaart te brengen was archeologisch onderzoek in de kelders noodzakelijk.

Administratieve gegevens

Gemeente	's-Hertogenbosch
Plaats	's-Hertogenbosch
Toponiem	Bank van Lening
Objectcode	HTBL
BAAC-projectcode	06.113
Centrumcoördinaten	149.775 / 411.175
Kaartblad	45C
Ciscode	18640
Opdrachtgever	BAM Gemeente 's-Hertogenbosch
Bevoegd gezag	BAM Gemeente 's-Hertogenbosch
Uitvoerder	BAAC bv

1 <http://www.bastion-oranje.nl/monumentendag.htm#Bank%20van%20Lening>.

2 De vloer in de kelder loopt sterk af. Er zal tot maximaal 80cm onder het niveau van de drempel (6.37+NAP) verdiept worden.

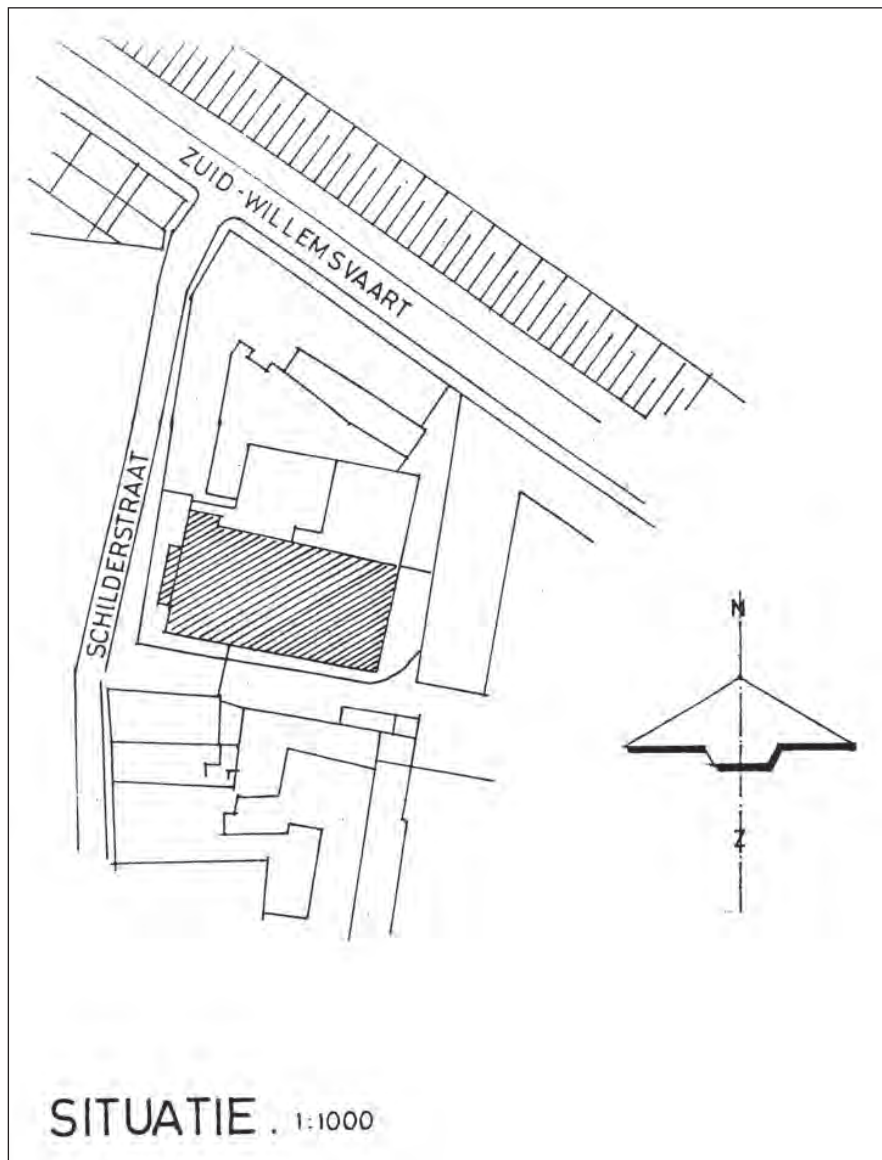
Afb. 1a. Ligging van het terrein.

1.1 Beschrijving van het terrein

De opgraving had plaats in de kelder van de voormalige Bank van Lening aan de Schilderstraat nr. 33.

De naam van de straat is afgeleid van de familie Schilder die daar ooit gewoond heeft. In 1454 werd de straat 'dat Scilderinghstraetken' genoemd.

In de vijftiende eeuw besloeg het Rijke en Arme Fratershuis een groot gedeelte van de oostzijde van de Schilderstraat; het had daar een aparte ingang voor de arme scholieren. Het tegenwoordige Huize St. Agnes en het pand van de Bank van Lening liggen op het terrein van dit voormalige klooster.³

Afb. 1b. Detail perceel.

Langs de zuidgevel van de Bank van Lening loopt een van de gedempte takken van de Binnendieze, de Doode Stroom. De Doode Stroom is gedempt tussen 1923 en 1929. De zuidelijke muur van de Bank van Lening was tevens kademuur van de Binnendieze. De Doode Stroom en verder het tracé van de Grote Stroom naar links

3 <http://members.lycos.nl/denbosch03/straten/schilderstraat.htm>

vormden de oorspronkelijke bedding van rivier de Dieze.⁴

Afgaande op de kadastrale minuutplan van ca. 1820 was het preceel ter plaatse van de latere Bank van Lening onbebouwd.

In 1836, werd in de Schilderstraat door J.K. Mirion uit Luik, een glasslijperij opgericht. Tot 1844-45 was de firma een slijperij, daarna zijn de werkzaamheden uitgebreid met een glas- en kristalblazerij. De firma was gevestigd in diverse panden ter plaatse van het voormalige Fratershuis, het pand van de Bank van Lening was hier onderdeel van. De eerste vijf glasslijpers die werkzaam waren in de fabriek werden bij de concurrent Petrus Regout uit Maastricht weggekocht. De glasslijperij deed goede zaken want in 1843 werkten er 20 volwassen arbeiders, vijf jaar later waren dit er al 88. Zij werden bij hun werk geholpen door 10 kinderen. Ondanks het feit dat het bedrijf indertijd de grootste personele bezetting van de stad had werd de firma in 1848 failliet verklaard. Er is niets bekend over het soort producten dat door de fabriek werd vervaardigd.⁵

In 1854 werd één van de gebouwen van de glasfabriek in opdracht van de gemeente verbouwd tot Bank van Lening. De bank werd ook wel Lommerd of Ome Jan genoemd. Bosschenaren die kampten met financiële problemen kwamen hier. Voor circa 1/5 van de waarde van het voorwerp kon men het voorwerp in onderpand geven. In 1948 is de bank gesloten en vervangen door de gemeentelijke kredietbank. Het gebouw van de Bank van Lening heeft sindsdien gefungeerd als aula, repetitielokaal, opslag en expositieruimte en staat nu op de gemeentelijke monumentenlijst.⁶

Afb. 2. Voorzijde Bank van Lening. Foto © gerard monté, 10 september 2005.

Het huidige pand heeft een boven het maaiveld gelegen begane grond en een met blauwe pannen gedekt zadeldak tussen brede tuitgevels met vlechtingen. De zoldervloer bestaat uit moerbalken die op muurdammen rusten. In de voorgevel zijn drie rondboognissen zichtbaar. In de middelste rondboognis zit een dubbele deur. Voor de deur bevindt zich een gemetselde dubbele trap met bordes en onderdoorgang naar de kelder. Boven de deur is een rond venster met gietijzeren tracering met rond de bovenste helft "Bank van Leening". In de zij- en achtergevels

4 http://lopabo.fontys.nl/omgond/Binnendieze1/het_gebied_de_groote_stroom.htm

5 Janssen, 1983.

6 http://lopabo.fontys.nl/omgond/Binnendieze1/het_gebied_de_groote_stroom.htm

bevinden zich getoogde vensters en een aantal halfronde kelderlichten. Het gehele pand is onderkelderd. De kelderindeling is symmetrisch van opzet. De kelder is bereikbaar via een centrale toegang onder de dubbele trap aan de voorzijde van het pand; aan de achterzijde bevindt zich een kleine korfbogige toegang. De centrale keldergang heeft een tongewelf, op twee plaatsen onderbroken door een achthoekige ruimte met een ribloos koepelgewelf en twee tongewelfde dwarsgangetjes. Aan weerszijden van de centrale gang zijn dwarsgeplaatste, tongewelfde ruimtes, die gebruikt werden als opslagruimte voor goederen van de Bank van Lening. De kelders worden verlicht/geventileerd door middel van bovengrondse kelderlichten in de zijgevels.⁷

Afb. 3. Zijkant Bank van Lening, locatie put 1 bij het eerste boogje van links. Foto © gerard monté, 10 september 2005.

7 Boekwijt, 1995.

2 Vraagstellingen

Voor de algemene vraagstellingen wordt verwezen naar de onderstaande onderzoeksvelden die vanaf de aanvang van het systematisch archeologisch onderzoek in 's-Hertogenbosch gehanteerd worden. Hierbij wordt voor de eerste 7 verwezen naar Janssen, 1985. Bij ieder onderzoek wordt nagegaan of het desbetreffende onderzoek kan bijdragen aan de oplossing van de vragen die voortkomen uit de geformuleerde onderzoeksvelden.

Onderzoeksvelden:

1. Het ontstaan en de oudste geschiedenis van de stad
2. De ruimtelijke ontwikkeling van de stad buiten de oudste ommuurde kern.
3. De kerken en kloosters in de stad.
4. Het cultuurlandschap in de directe omgeving van de stad
5. Het verkrijgen van een goed inzicht in het verkavelingspatroon, de plattegronden en de constructietechnieken van de oudste, meestal houten huizen uit de periode circa 1200-1400.
6. Het opbouwen van een beeld van de omvang, het karakter, het onderling belang en de verspreiding van de ambachten binnen de stad.
7. Het opbouwen van een beeld van de materiële cultuur van de stad in zijn algemeenheid, voor zover dit uit de teruggevonden roerende en onroerende vondsten af te leiden valt.
8. De geomorfologische situatie, het opbouwen van een beeld van de natuurlijke ondergrond (hoogteligging) van de stad voorafgaand aan de eerste bewoning aan het eind van de twaalfde eeuw, inclusief de op dat moment aanwezige natuurlijke waterlopen.

Specifieke vraagstellingen:

1. Zijn er binnen de compartimenteringen van de kelder nog sporen aan te treffen die voorafgaan aan de aanleg van de Bank van Lening?
2. Zijn er nog sporen aan te treffen die samenhangen met de glasfabriek van Mirion (ovenresten, productieafval e.d.)?
3. Is de kademuur van de Dieze ouder dan de zuidelijke zijmuur van de Bank van Lening of betreft het hier één fase?

3 Werkwijze

In de kelder zijn twee kleine putten gegraven. Zie afbeelding 4: puttenoverzicht. De nieuwe keldervloer wordt aangelegd op een diepte van 5.57+ NAP. Deze diepte komt overeen met 60 cm onder straatniveau. Het huidige vloerniveau op de locatie van werkput 1 komt overeen met het straatniveau. Put 1 kon daarom tot een diepte van 60 cm worden uitgegraven. Het niveau van de huidige keldervloer loopt af. De vloer aan de achterzijde van de kelder ligt 35 cm lager. Put 2 kon om deze reden maar tot 25 cm uitgegraven worden.

Als vast hoogtepunt is de buitendrempel van de kelder genomen (bij de scheur): 6.37+NAP.

Put 1 bevindt zich in het voorste deel van de kelder direct rechts van de ingang. De put was dicht bij de deur gepland dan uiteindelijk is uitgevoerd. Deze put is ongeveer 1 meter breed en strekt van buitenmuur tot tussenmuur (ongeveer 2.60m). De put is 60 cm diep, met een plaatselijke verdieping tot ongeveer 85 cm.

Werkput 2 is aangelegd om de funderingsmethode van de zes hoekige binnenruimte te onderzoeken. De put is ongeveer 1 meter breed en strekt van de schuine binnenmuur naar de tussenmuur (ongeveer 2.40m). De put is 25 cm diep.

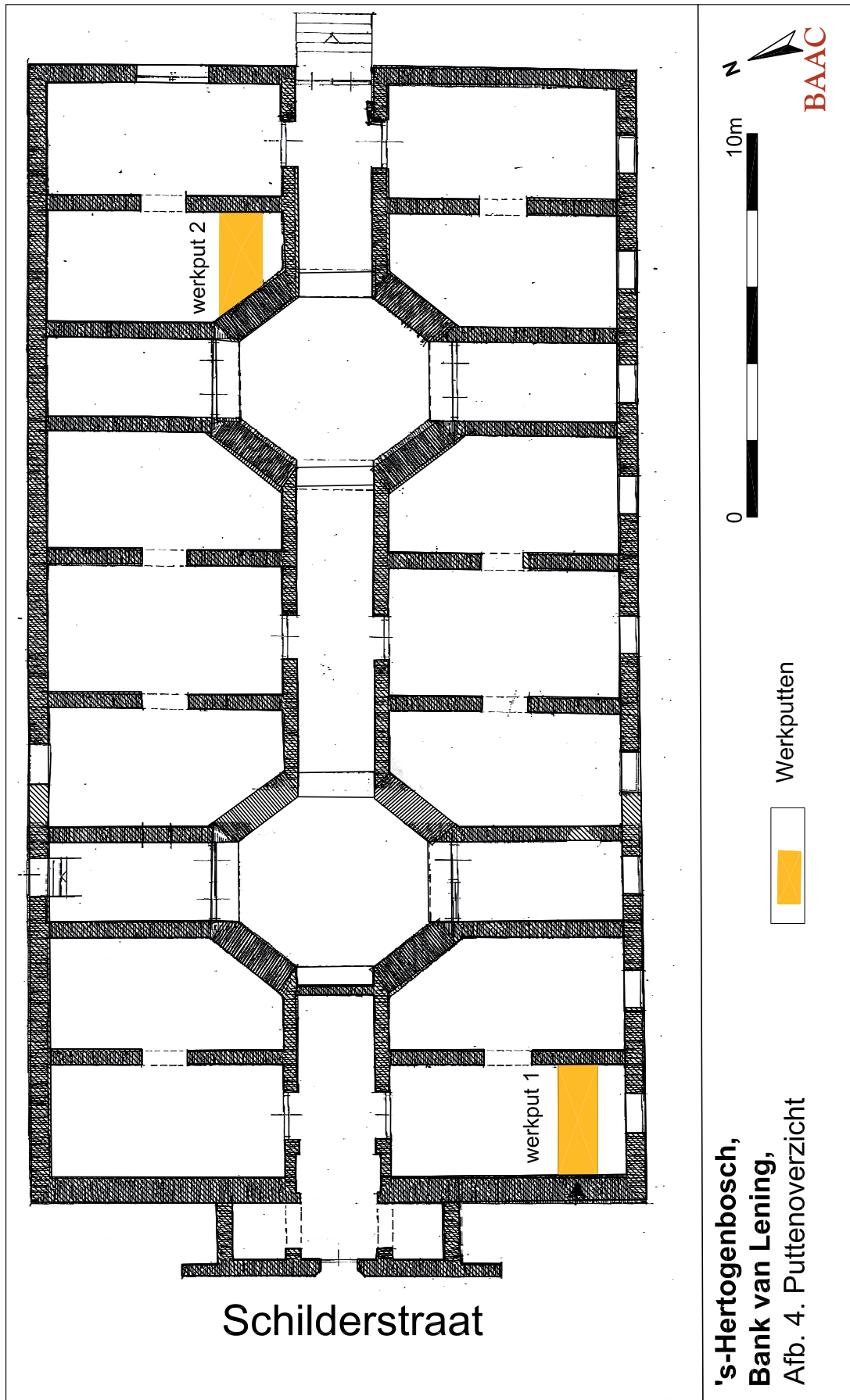
Op beide locaties was de vloer uitgehaald door de aannemer. Er is met de hand verdiept tot op de geplande diepte. In put 1 is van de geplande diepte afgeweken omdat zich hier een versnijding in de buitenmuur bevond. Om een eventuele onderkant van de muur te kunnen vaststellen is hier plaatselijk verdiept.

Van de twee putten is het profiel gefotografeerd en getekend op schaal 1:20. De locatie van de putten is ingemeten op een plattegrond van de kelder.

De vlakken in put 1 en 2 zijn niet getekend. Zij verschaften geen aanvullende informatie.

De vondsten zijn zoals gebruikelijk gedocumenteerd. Alle documentatie en materiele vondsten zijn overgedragen aan de afdeling BAM.

Na afloop van het eerste onderzoek hebben vrijwilligers van de BAM onderleiding van drs. A. Koster de kelderruimte waarin werkput 1 zich bevond verder uitgegraven. Hierbij is vanaf het noordprofiel van werkput 1 richting de deuropening van de kelderruimte gegraven.

's-Hertogenbosch,
Bank van Lening,
Afb. 4. Puttenoverzicht

4 Resultaten

In de kelderruimte waar werkput 1 gesitueerd is, was bij aanvang van de werkzaamheden de huidige vloer (F1) voor een deel verwijderd. De vloer bestond uit gemetselde en met mortel afgesmeerde machinale bakstenen (22 X 10 X 4,4 cm). Onder deze vloer (zie afb. 5.1) bevond zich een ongeveer twintig cm dikke laag scherp geel zand met in het westdeel (de ingangzijde/Schilderstraat) restanten van een glasblazersoven (F2). Het oostdeel (F3) was opgevuld met brokken baksteen en zwarte tegels. De baksteenbrokken hadden formaten van ? x 11-11,5 x 4,8-5,2 cm, de zwarte tegels maten 22 x 22 x 2,4 cm. Onder deze puinlaag bestaande uit F2 en F3 bevond zich een bepleisterde bakstenen vloer F4 met steenformaten 22,4-22,8 x 10,8-11 x 5,4-5,6 cm. De vloer behoort primair tot het gebouw en rust op de eerste versnijding van buitenmuur F6. Onder de vloer is een donkergrijze iets vette ophogingslaag F5 aangetroffen. In de laag bevinden zich brokjes baksteen, mortel, lei en houtskool. De buitenmuur van de kelder F6 versnijdt twee keer. Ter hoogte van deze versnijdingen is plaatselijk verdiept om de onderkant van de muur te bepalen. De onderkant is niet bereikt. De kelderruimte waarin werkput 1 is gesitueerd bestaat aan de west- en zuidzijde uit de buitenmuur F6, aan de oostzijde wordt de ruimte begrenst door tussenmuur F7. Er zijn het onderzoek geen insteken waargenomen van buitenmuur F6 of tussenmuur F7.

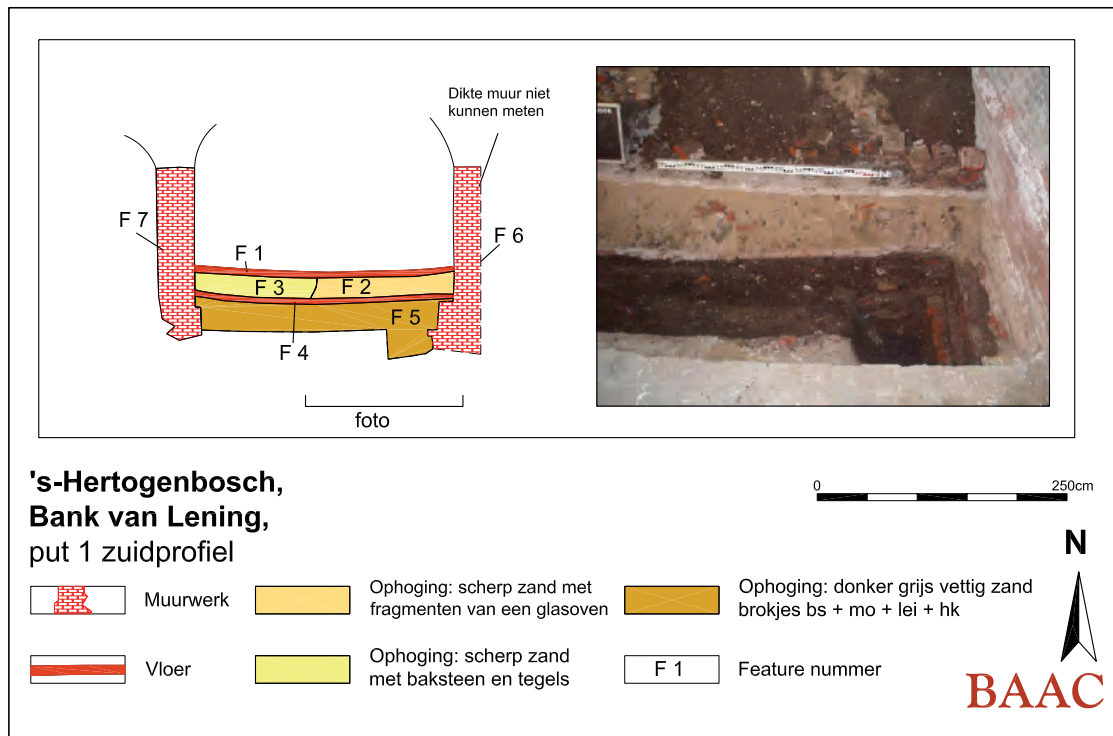
Na de opgraving is laag F2 in deze kelderruimte vanaf het noordprofiel van wp 1 in de richting van het noorden verder uitgegraven. Bij deze werkzaamheden zijn twee extra laagjes in F2 aangetroffen. Het betreft laag F13 en F14. Laag F13 bevat brokken kalkachtig materiaal, mogelijk een grondstof voor het maken van glas.

Bij het ontgraven van F2 zijn een flessenhals (gewoon afval, geen product uit de glasblazersoven) en een stukje krantenpapier aangetroffen. Het krantenpapier is te gefragmenteerd om te kunnen dateren.

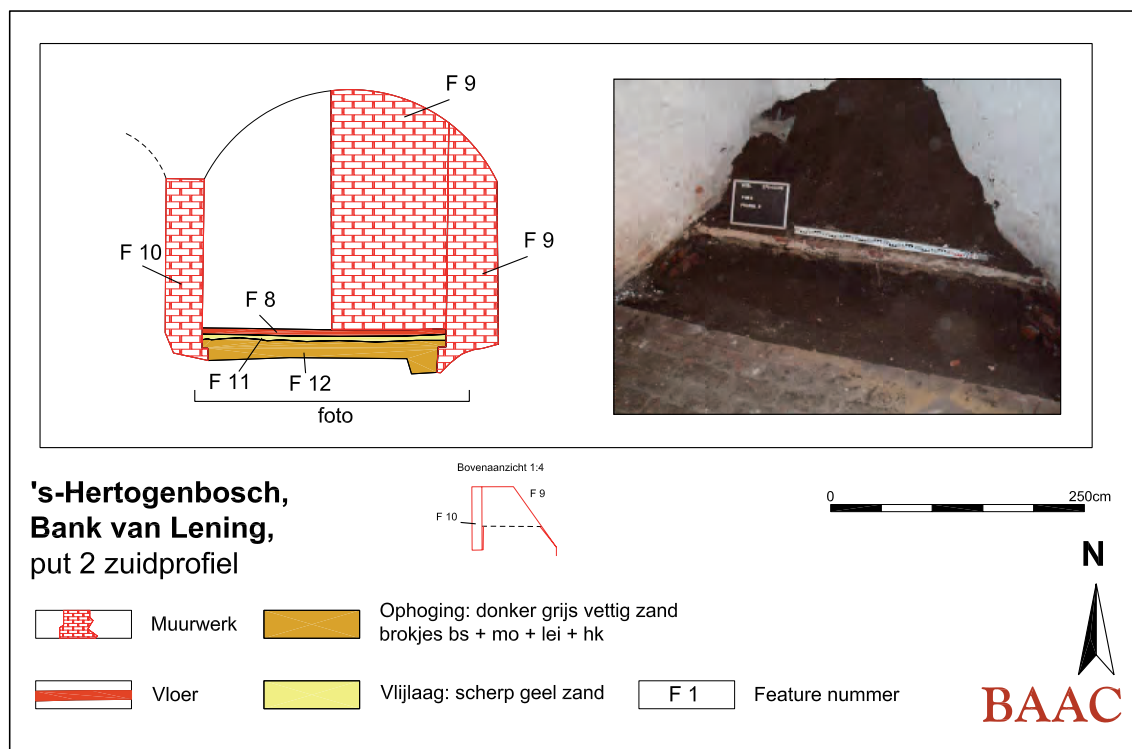

Afb. 6. Een schoolplaat van de glasblazerij. De vondsten zijn waarschijnlijk onderdeel van de ronde ovenmonden die hier zijn afgebeeld. Lummel plaat uit 1860-1921.

In werkput 2 is vloer F8 (dit is de huidige keldervloer identiek aan F1) tegen de muur van de zeshoek (F9) en de binnenmuur (F10) aangelegd. Onder de vloer is een vlijlaag F11 zichtbaar (zie afb. 5.2). Ook in deze put is een donkergrijszwarte iets vettig ophogingspakket (F12) met brokjes baksteen, mortel, lei en puntjes houtskool aangetroffen. F12 lijkt heel sterk op F5 uit werkput 1. Er zijn geen lagen aanwezig die vergelijkbaar zijn met F2 en 3. Ook is er geen tweede vloer of enige vorm van glasblazersafval aangetroffen. Er is net als in werkput 1 geen insteek van het muurwerk te zien. Er is geen onderkant van een muur waargenomen.

Afb. 5.1 Werkput 1, zuidprofiel.

Afb. 5.2 Werkput 2, zuidprofiel.

5 Vondsten

De vondsten uit werkput 1 bestaan voornamelijk uit restanten van de glasblazersoven. Het materiaal is afkomstig uit ophogingslaag F2. Het betreft diverse grotere en kleinere stukken van ovenwanden, hittebestendig materiaal, enkele stukken smeltkroes-achtig materiaal en dik glas. De meeste stukken hittebestendig aardewerk vormen delen van omrandingen. Deze delen hebben waarschijnlijk onderdeel uitgemaakt van de mond van een glasblazers oven. Andere delen hebben gefunctioneerd als afdichting van de ovenmonden.

De delen moeten nog in elkaar gepuzzeld worden, maar vooralsnog lijkt het dat de omrandingen de overhand hebben. Waarschijnlijk is het niet mogelijk om een oven of delen van een oven aan de hand van de vondsten op te bouwen. Het is evenzeer mogelijk dat enkele van de vondsten onderdeel zijn van mallen of andere attributen die bij het glasblazersproces (buiten de oven) gebruikt werden.

De vondsten zijn vooralsnog in te delen in vijf/zes verschillende categorieën.

1. Omrandingen van ovenmonden (van gebakken en ongebakken klei)
2. Voorzetplaten die voor de ovenmonden gezet worden
3. Stoppen die de gaten in de afdichtplaten dichtten
4. Bodemplaten
5. Smeltkroezen
6. Marver. Soort plaat waarop glas kan worden uitgerold.

5.1 Omrandingen van ovenmonden

Een deel van de vondsten bestaat uit brokstukken van ringvormige omlijstingen. De meeste stukken zijn licht gebogen of vormen een hoek. Ze bestaan uit verschillende kleuren gebakken klei of ongebakken klei. De variant van gebakken klei is soms geheel omgeven door gesmolten glas. De klei heeft een grove magering.

Het is niet duidelijk of alle omrandingen in eerste instantie van ongebakken klei zijn geweest en of deze afgedankt werden wanneer ze door de hitte geheel gebakken waren. Ongebakken klei heeft de eigenschap om zeer grote hitte te weerstaan. Uit bronnen is bekend dat zestiende eeuwse ovens soms geheel uit ongebakken klei waren opgebouwd.⁸

Afb. 7a. Gebakken omrandingen.

8 Newton 1997.

Afb. 7b. Ongebakken omrandingen.

Afb. 7c. Gebakken omranding bedekt met gesmolten glas.

Afb. 8: Ovenmond omranding uit een glasfabriek in Gemünde (D) 1826-1836.

5.2 Voorzetplaten

Het merendeel van de vondsten bestaat uit fragmenten van voorzetplaten. Er zijn verschillende soorten en maten voorzetplaten. Sommige platen hebben ronde openingen en andere hebben geen openingen alleen een gaatje om verplaatsing van de plaat mogelijk te maken. In zo'n klein gaatje werd een metalen staaf gestoken om de vaak gloeiendhete platen uit een opening te tillen. De platen zijn vaak voorzien van een nummer of letter. Het is niet duidelijk waar deze tekens voor staan. De voorkomende nummers zijn: $4\frac{1}{2}$, $6\frac{1}{2}$, 8, $9\frac{1}{2}$, 12 en 15. De letters betreffen de A, B en K. Er is geopperd dat de nummers een persoon aanduiden die aan de betreffende ovenmond werkte.⁹ Maar het lijkt onwaarschijnlijk om mensen met halve getallen aan te duiden, in zo'n geval zouden lettercombinaties als initialen meer voor de hand liggen. Mogelijk duiden de cijfers de diameter van de ovenopening of van de smeltkroes die erachter stond aan. Het is nog niet mogelijk geweest een voorzetplaat geheel te reconstrueren en daarmee de diameter met het ingekraste cijfer te vergelijken. Met het reconstrueren van het vondstmateriaal zal in de nabije toekomst begonnen worden.

Afb. 9a: ronde voorzetplaat met twee openingen en een "verplaats gaatje".

Afb. 9b. Ronde voorzetplaat met opening en nummer 4,5.

⁹ Mededeling van dhr. Tomczyk van het Spessartmuseum.

Afb. 9c. Voorzetplaat met opening en een letter en cijfer combinatie: K 15.

Afb. 9d. Kleine ronde voorzetplaat met alleen een "verplaats gaatje".

Afb. 9e. Een rechthoekige voorzetplaat met alleen een "verplaats gaatje".

Afb. 10. Ovenmond omranding met voorzetplaat uit een glasfabriek in Gemünde (D) 1826-1836.

5.3 Stoppen

De openingen in de voorzetplaten zijn gedicht met “stoppen”. Dit zijn conische proppen (ongebakken) klei die in de openingen geplaatst werden.

Afb. 11. Stop van ongebakken klei.

5.4 Bodemplaten

De bodemplaten zijn zeer fragmentarisch. Het lijkt te gaan om vierkante tegelvormen met diverse half ronde gaten langs de randen. Sommige platen zijn omgeven door gesmolten glas, mogelijk als gevolg van een omgevallen smeltkroes.

Afb. 12a. Bodemplaat met half rond gat aan de rechterkant en in het midden een kleiner gaatje.

Afb. 12b. Bodemplaat met gesmolten glas en half rond gat links onder.

5.5 Smeltkroezen

Vergeleken met de grote hoeveelheden ovenonderdelen zijn er maar weinig fragmenten van smeltkroezen aangetroffen. De fragmenten zijn te klein om een reconstructie te kunnen maken.

Afb. 13a. Grote smeltkroes dunwandig.

Afb. 13b. Grote smeltkroes dikwandig.

Afb. 13c. (boven) Voorbeeld van een kleine smeltkroes uit Grünenplan, Hils (D).

Afb. 13d. (rechts) Voorbeeld van een grote smeltkroes uit Schönhagen, Solling (D).

6 Analyse en conclusie

Voor de aanleg van de kelder van de Bank van Lening is blijkbaar een bouwput uitgegraven. Hierin zijn de muren gezet, waarna er een ophoging heeft plaatsgevonden. Vanwege de beperkte diepte van de aangelegde sleufjes is de onderkant van het muurwerk niet vastgesteld. Er zijn voor de buiten-, binnen- en tussenmuren geen insteken aangetroffen. Mogelijk zit de insteek voor de buitenmuur aan de buitenzijde van het pand. De kelder is aan de binnenzijde in ieder geval opgehoogd met een vondstarme afvallaag van donkergrijs tot grijszwart iets vetzig zand waarin brokjes baksteen, lei en mortel zitten. In het voorste deel van de kelder is op deze laag een bakstenenvloer (F4) gelegd. De vloer steunt op de eerste versnijding van buitenmuur F6 en hoort primair bij de kelder. Het is niet duidelijk of deze vloer ooit in de hele kelder aanwezig is geweest of alleen in deze ruimte. Er zijn in werkput 1 geen sporen aangetroffen van structuren die op de vloer hebben gestaan.

Als er een oven in dit gebouw heeft gestaan dan stond deze niet in de kelder. De kelderruimtes waren zo klein dat ze waarschijnlijk voor opslag hebben gediend. Het feit dat er geen insteken zichtbaar zijn en een primaire vloer aanwezig is wijst erop dat de kelderindeling al aanwezig was in de tijd van de glasblazerij. Opvallend is de achthoekige vorm van de koepelgewelven. Mogelijk dat deze samenhangen met de plaats van de ovens op de begane grond. Het aangetroffen materiaal bestaat uit afsluitstukken en niet uit ovenwand. Als dit bij de sloop van de oven is ontstaan dan zouden er ook stukken ovenwand gevonden moeten zijn. Het is mogelijk dat de afsluitstukken regelmatig werden vervangen en in de kelder in een hoek werden gedumpt. Dit verklaart zowel dat het opgegraven materiaal de drie stadia (ongebakken, gebakken en besmeurd met glaspasta) van het productieproces bevat als het onderscheid van de vele brokken ovenwand die bij het onderzoek van het Fratershuis achter de Bank van Lening in 1995 zijn gevonden.¹⁰

Het is nog niet mogelijk geweest om alle opgegraven fragmenten te onderzoeken zodoende is er vooralsnog geen statistisch overzicht van de diverse vormen en maten van de ovenonderdelen voorhanden. Wel is duidelijk dat er geen glasproducten zijn gevonden, het vondstmateriaal betreft alleen onderdelen van het productieproces. Het profiel in werkput 2 bestaat alleen uit de ophogingslaag en de huidige keldervloer. Er zijn hier geen restanten van een glasblazerij aangetroffen. In put 1 zijn, mede vanwege de beperkte diepte van de werkput, geen aanwijzingen gevonden voor de gedempte tak van de Binnendieze of de natuurlijke ondergrond.

10 Mondelinge mededeling Ronald van Genabeek.

7 Aanbeveling

Omdat zeer weinig bekend is over het functioneren van glasfabrieken in de negentiende eeuw wordt aanbevolen om de andere kelderruimten nader te onderzoeken. Nu is alleen het voorste deel van de eerste ruimte onderzocht, het is niet duidelijk of het achterste deel van de ruimte ook een ophogingslaag bevat vergelijkbaar aan F2. In de achterste ruimte (werkput 2) is vloer F4 niet aangetroffen, maar bevindt deze vloer zich wel in de andere ruimten?

Tevens is onderzoek op de begane grond gewenst, het is mogelijk dat de ovens op de achthoekige gewelven hebben gestaan. Op vloeren van de begane grond zouden hier nog tekenen zichtbaar van kunnen zijn. Bij de verbouwing moet men daarom zeer alert zijn op sporen van glasovens.

Omdat het vondstmateriaal uniek is en duidelijk is dat het om onderdelen van het productieproces gaat en niet om delen van de glasoven zelf is uitwerking van de vondsten samen met de resultaten van het onderzoek DBFH: Fratershuis uit 1995 zeer gewenst.

8 Literatuur

Boekwijt, H., 1995: Bouwhistorische opname "Bank van Lening".

Frank, S., 1982: *Glass and Archaeology*. Univ. of Sheffield.

Janssen, H.L. (red), 1983: *Van Bos tot Stad. Opgravingen in 's-Hertogenbosch, 's-Hertogenbosch*.

Newton, R. & S. Davison., 1997: *Conservation of glass*.

Ring, E., 2003: *Glaskultur in Niedersachsen*. Husum.

<http://www.bastion-oranje.nl/monumentendag.htm#Bank%20van%20Lening>

http://lopabo.fontys.nl/omgond/Binnendieze1/het_gebied_de_groote_stroom.htm

<http://members.lycos.nl/denbosch03/straten/schilderstraat.htm>